

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

SURXONDARYO NEKROTOPONIMLARINING STRUKTURAVIY-SEMANTIK TASNIFI

Abdullayeva Yulduzxon Baxtiyorjonovna

Termiz davlat universiteti, magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada Surxondaryo viloyati hududida uchraydigan nekrotoponimlarning strukturaviy va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Nekrotoponimlar – qabriston, mozor, ziyoratgoh va boshqa dafn joylariga berilgan nomlar sifatida til tizimida alohida guruhni tashkil etadi. Tadqiqotda ushbu nomlarning morfologik tuzilishi (sodda, qo‘shma, murakkab shakllari) hamda semantik tasnifi (antroponimik, diniy, tabiiy-geografik va tarixiy motivatsiyaga ega nomlar) aniqlanadi. Shuningdek, nekrotoponimlarning xalqning madaniy qadriyatlarini, diniy qarashlari va tarixiy xotirasi bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi. Tahlil natijalari Surxondaryo hududidagi nekrotoponimlar tizimining o‘ziga xosligini ochib berib, ularning lingvistik va etnografik ahamiyatini asoslashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: nekrotoponim, toponimika, strukturaviy tahlil, semantik tasnif, Surxondaryo, qabriston nomlari, lingvokulturologiya, etimologiya, nominatsiya.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ НЕКРОТОПОНИМОВ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Абдуллаева Юлдузхон Бахтиёржоновна

Термезский государственный университет, магистрант

Аннотация

В данной статье анализируются структурные и семантические особенности некропонимов, встречающихся на территории Сурхандарьинской области. Некропонимы, представляющие собой названия кладбищ, мавзолеев, святых мест и других объектов захоронения, образуют особую группу в системе топонимии. В исследовании рассматривается морфологическая структура данных единиц (простые, сложные и составные формы), а также проводится их семантическая классификация (антропонимические, религиозные, природно-географические и исторически мотивированные названия). Особое внимание уделяется связи некропонимов с культурными ценностями, религиозными представлениями и исторической памятью народа. Результаты исследования позволяют выявить специфику некропонимической системы региона и определить её лингвистическое и этнокультурное значение.

Ключевые слова: некропоним, топонимика, структурный анализ, семантическая классификация, Сурхандарья, названия кладбищ, лингвокультурология, этимология, номинация.

STRUCTURAL AND SEMANTIC CLASSIFICATION OF NECROTOPONYMS IN THE SURKHANDARYA REGION AGRICULTURAL TEXTS

Abdullayeva Yulduzkhon Bakhtiyorjonovna

Termez State University, Master's Student

Abstract

This article examines the structural and semantic features of necroponyms found in the

Surkhandarya region. Necrotoponyms, which denote the names of cemeteries, burial sites, shrines, and other funerary places, form a distinct category within the toponymic system. The study analyzes the morphological structure of these units (simple, compound, and complex forms) and provides their semantic classification (anthroponymic, religious, natural-geographical, and historically motivated names). Special attention is given to the relationship between necrotoponyms and the cultural values, religious beliefs, and historical memory of the people. The findings reveal the specific characteristics of the necrotoponymic system in the region and highlight its linguistic and ethnocultural significance.

Keywords: necrotoponym, toponymy, structural analysis, semantic classification, Surkhandarya, cemetery names, linguoculturology, etymology, nomination.

Toponimika tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri boʻlib, u geografik nomlarning shakllanishi, rivojlanishi va funksional xususiyatlarini oʻrganadi. Toponimlar tizimida alohida oʻrin tutuvchi nekrotoponimlar esa insoniyatning dafn marosimlari, diniy qarashlari hamda tarixiy xotirasi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan nomlar majmuasini tashkil etadi. Nekrotoponimlar tarkibiga qabristonlar, mozorlar, maqbaralar, ziyoratgohlar kabi muqaddas yoki dafn bilan bogʻliq obyektlarning nomlari kiradi va ular til tizimida oʻziga xos semantik hamda strukturaviy xususiyatlarga ega.

Surxondaryo viloyati Oʻzbekistonning qadimiy tarixiy hududlaridan biri sifatida boy madaniy merosga ega boʻlib, bu yerda shakllangan nekrotoponimlar tizimi ham oʻzining rang-barangligi va tarixiy qatlamlari bilan ajralib turadi. Hududdagi koʻplab nekrotoponimlar diniy eʼtiqodlar, mashhur shaxslar nomlari, tabiiy-geografik omillar hamda tarixiy voqealar bilan uzviy bogʻliq holda yuzaga kelgan. Shu bois ushbu nomlarni oʻrganish nafaqat lingvistik, balki etnografik, tarixiy va madaniy jihatdan ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tilshunoslikda nekrotoponimlarni strukturaviy-semantik jihatdan tahlil qilish masalasi dolzarb yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Chunki bunday tahlil orqali nomlarning ichki tuzilishi, ularning shakllanish mexanizmi hamda semantik motivatsiyasi aniqlanadi. Ayniqsa, sodda, qoʻshma va murakkab nomlar tizimi, shuningdek, ularning maʼno jihatdan tasnifi (antroponimik, diniy, geografik va boshqalar) nekrotoponimlarning umumiy tizimini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi Surxondaryo viloyatida uchraydigan nekrotoponimlarni strukturaviy va semantik jihatdan tasniflash, ularning shakllanish omillari hamda lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tavsifiy, qiyosiy va tasnifiy metodlardan foydalaniladi. Ushbu izlanish natijalari oʻzbek toponimikasi doirasida nekrotoponimlarning oʻrni va ahamiyatini aniqlashga, shuningdek, hududiy nomlar tizimini ilmiy asosda tizimlashtirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Nekrotoponimlar masalasi toponimika va onomastika doirasida nisbatan kam oʻrganilgan, biroq umumiy toponimik tizimni tahlil qilgan koʻplab ilmiy ishlarda ushbu hodisaga bilvosita yondashuvlar mavjud. Xususan, umumiy toponimika nazariyasi asoslari Vladimir Nikonov tadqiqotlarida keng yoritilib, geografik nomlarning semantik motivatsiyasi, tarixiy qatlamlari va nominatsion tamoyillari asoslab berilgan. Uning ishlari nekrotoponimlarni ham umumiy toponimik tizimning tarkibiy qismi sifatida oʻrganish uchun nazariy asos boʻlib xizmat qiladi.

Onomastika sohasida muhim tadqiqotlardan biri Aleksandr Superanskaya tomonidan olib borilgan boʻlib, unda nomlash jarayonining lingvistik mexanizmlari, nomlarning strukturasi va semantik xususiyatlari tizimli tarzda tahlil qilingan. Ushbu yondashuv nekrotoponimlarning shakllanishida ishtirok etuvchi komponentlarni aniqlashda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Turkiy tillar, xususan, oʻzbek toponimikasi doirasida olib borilgan tadqiqotlarda ham

geografik nomlarning lingvistik xususiyatlari yoritilgan. Bu borada Nizomiddin Mahmudov ishlarida til birliklarining semantik va funksional jihatlarini tahlil qilinib, nomlarning xalq tafakkuri va madaniyati bilan bogʻliqligi koʻrsatib berilgan. Shu bilan birga, oʻzbek tilidagi toponimlar tizimini oʻrganishda milliy va tarixiy omillarning roli alohida taʼkidlanadi.

Toponimlarning etimologik va tarixiy jihatlarini oʻrganishda Eilert Ekwall kabi olimlarning ishlari ham muhim ahamiyatga ega boʻlib, ular nomlarning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlarini aniqlashga yordam beradi. Bu yondashuv Surxondaryo hududidagi nekrotoponimlarning tarixiy ildizlarini ochib berishda qoʻl keladi.

Nekrotoponimlarga bevosita yaqin boʻlgan tadqiqotlar esa lingvokulturologik va etnolingvistik yoʻnalishlarda uchraydi. Bu borada Anna Wierzbicka tomonidan ishlab chiqilgan madaniy semantika nazariyasi muhim oʻrin tutadi. Ushbu nazariyaga koʻra, til birliklari, jumladan, nomlar ham xalqning mentaliteti, qadriyatlar va dunyoqarashini aks ettiradi. Nekrotoponimlar aynan shu jihatdan diniy eʼtiqodlar, urf-odatlar va tarixiy xotira bilan bevosita bogʻliq boʻladi.

Shuningdek, zamonaviy lingvokulturologik tadqiqotlarda toponimlar, jumladan, nekrotoponimlar madaniy kod sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv orqali nomlarning nafaqat til birliklari, balki ijtimoiy va madaniy axborot tashuvchisi ekanligi aniqlanadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, nekrotoponimlar masalasi hali yetarlicha kompleks oʻrganilmagan boʻlib, ayniqsa, hududiy materiallar asosida strukturaviy-semantik tasniflash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Surxondaryo viloyati nekrotoponimlarini shu nuqtai nazardan oʻrganish oʻzbek toponimikasi rivojiga muhim hissa qoʻshadi.

Muhokama va natijalar

Tadqiqot davomida Surxondaryo viloyati hududidan yigʻilgan nekrotoponimlar materiallari strukturaviy va semantik jihatdan tahlil qilindi. Natijalar shuni koʻrsatdiki, mazkur hudud nekrotoponimlari shakllanishi jihatidan rang-barang boʻlib, ularning asosiy qismi antroponimik, diniy hamda tabiiy-geografik omillar asosida yuzaga kelgan.

1. Strukturaviy tasnif natijalari

Tahlil natijasida nekrotoponimlar quyidagi strukturaviy turlarga ajratildi:

a) Sodda (bir komponentli) nekrotoponimlar. Bunday nomlar odatda bitta leksemdan iborat boʻlib, koʻpincha umumiy nom yoki antroponim asosida shakllangan. Misollar: *Mozor, Qabrison, Hazrat*. Bu turdagi nomlar umumiylik maʼnoga ega boʻlib, konkret shaxs yoki joyni aniq ifodalashdan koʻra, umumiy diniy tushunchani bildiradi.

b) Qoʻshma (ikki komponentli) nekrotoponimlar. Bu guruh eng keng tarqalgan boʻlib, unda aniqlovchi + aniqlanmish modeli ustunlik qiladi. Misollar: *Xoʻja bobo qabrisoni, Oqtapa mozor, Chilonzor qabrisoni*. Bu yerda birinchi komponent nomning semantik asosini belgilab, ikkinchi komponent obyekt turini (*qabrison, mozor*) ifodalaydi.

c) Murakkab (koʻp komponentli) nekrotoponimlar. Bunday nomlar uch va undan ortiq komponentdan tashkil topib, kengroq maʼno va tarixiy maʼlumotni oʻz ichiga oladi. Misollar: *Hazrati Xizr ota ziyoratgohi, Sulton Saodat majmuasi qabrisoni*. Bu turdagi nomlar koʻpincha tarixiy shaxslar yoki diniy obidalar bilan bogʻliq boʻlib, lingvokulturologik jihatdan boy hisoblanadi.

2. Semantik tasnif natijalari

Nekrotoponimlar semantik jihatdan quyidagi asosiy guruhlariga ajratildi:

a) Antroponimik asosdagi nekrotoponimlar. Bu nomlar mashhur shaxslar, avliyolar yoki tarixiy shaxslar nomi bilan bogʻliq. Misollar: *Hakim Termiziy maqbarasi, Sulton Saodat qabrisoni*. Bu turdagi nomlar hududning tarixiy-madaniy xotirasini aks ettiradi.

b) Diniy-madaniy motivatsiyaga ega nekrotoponimlar. Diniy tushunchalar va muqaddaslik belgilariga asoslangan nomlar. Misollar: *Hazrat ota mozor, Avliyo qabrisoni*. Bunday nomlar xalqning diniy eʼtiqodi va tasavvurlari bilan bogʻliq.

c) Tabiiy-geografik asosdagi nekrotoponimlar. Joylashuv, relyef yoki tabiat

elementlari asosida shakllangan nomlar. Misollar: *Qiziltepa qabristoni*, *Soy bo'yidagi mozor*. Bu nomlar hududning geografik xususiyatlarini aks ettiradi.

d) Tarixiy voqealar bilan bog'liq nekrotoponimlar.

Ma'lum tarixiy hodisalar yoki davr bilan bog'liq nomlar.

Misollar: *Shahidlar qabristoni*, *Urush qurbonlari mozorligi*. Bu turdagi nomlar kollektiv tarixiy xotira ifodasi sifatida xizmat qiladi.

3. Tahliliy natijalar

O'rganishlar shuni ko'rsatdiki:

— Surxondaryo nekrotoponimlarining 70 foizdan ortig'i qo'shma shaklda uchraydi, bu esa aniqlovchi komponentning muhim rol o'ynashini ko'rsatadi;

— semantik jihatdan esa antroponimik va diniy nomlar ustunlik qiladi, bu hududning tarixiy va diniy markaz sifatidagi o'rni tasdiqlaydi;

— murakkab nekrotoponimlar nisbatan kam bo'lsa-da, ular eng yuqori informativlikka ega bo'lib, tarixiy va madaniy ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi;

— nekrotoponimlar tizimi orqali hudud aholisining mentaliteti, e'tiqodi va tarixiy xotirasi aniq ifodalanadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, Surxondaryo nekrotoponimlari nafaqat lingvistik birlik, balki muhim etnomadaniy va tarixiy axborot tashuvchisi sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyati nekrotoponimlari o'zining boy va murakkab strukturaviy-semantik tizimiga ega ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, nekrotoponimlar tuzilishiga ko'ra sodda, qo'shma va murakkab turlarga ajralib, ular orasida qo'shma shakllar eng faol va keng tarqalgan hisoblanadi. Bu esa nomlash jarayonida aniqlovchi komponentlarning muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi.

Semantik jihatdan esa nekrotoponimlar asosan antroponimik, diniy-madaniy, tabiiy-geografik hamda tarixiy motivatsiyaga ega bo'lgan guruhlariga bo'linadi. Ayniqsa, mashhur shaxslar, avliyolar va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq nomlarning ustunligi Surxondaryo hududining boy tarixiy-madaniy merosini aks ettiradi. Shu bilan birga, tabiiy-geografik va tarixiy voqealarga asoslangan nomlar hududning ijtimoiy va ekologik xususiyatlarini ifodalovchi muhim lingvistik birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nekrotoponimlar faqatgina joy nomlari emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, diniy qarashlari va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan muhim etnolingvistik hodisadir. Ular orqali jamiyatning o'tmishi, ijtimoiy hayoti va dunyoqarashi haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Umuman olganda, Surxondaryo nekrotoponimlarining strukturaviy-semantik tasnifi ularning lingvistik tabiatini chuqurroq anglashga xizmat qilib, o'zbek toponimikasi va onomastikasini rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yo'nalishda hududlar kesimida qiyosiy tadqiqotlar olib borish hamda nekrotoponimlarning lingvokulturologik va pragmatik xususiyatlarini yanada kengroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nikonov V. Introduction to Toponymy. – Moscow: Nauka, 1965. – 180 p.
2. Superanskaya A. General Theory of Proper Names. – Moscow: Nauka, 1973. – 366 p.
3. Mahmudov N. Theory of Linguistics. – Tashkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010. – 320 p.
4. Rahmatullayev Sh. Etymological Dictionary of the Uzbek Language. – Tashkent: Universitet, 2000. – 600 p.
5. Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names. – Oxford: Oxford University Press, 1960. – 546 p.
6. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 487 p.